

1. Мала філологічна енциклопедія / Уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2007. 478 с.
2. Балабан Г. Нові власне-прийменники та їхні функціональні еквіваленти порівняльної семантики. *Українська мова: Науково-теоретичний журнал Інституту української мови Національної академії наук України*. 2007, №3. С. 90–97.
3. Ермоленко С.І., Андрєєва О.А. Семантико-структурна характеристика порівняльних лексем та конструкцій (на матеріалі прози Оксани Забужко). *Мова. Свідомість. Концепт.: зб. наук. праць / відп. ред. О.Г. Хомчак. Мелітополь : МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. Вип. 5. С. 17–20.*
4. Ермоленко С.І., Іщук Г.В. Специфіка порівняльних конструкцій у системі сучасної української літературної мови (на матеріалі прози Юрія Андруховича). *Мова. Свідомість. Концепт.: зб. наук. праць / відп. ред. О.Г. Хомчак. Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2018. Вип. 8. С. 59–61.*
5. Ермоленко С.І., Грушкіна Ю.О. Порівняльні конструкції в прозі Євгена Положія (на матеріалі роману «Риб'ячі діти»). *Мова. Свідомість. Концепт.: зб. наук. праць / відп. ред. О.Г. Хомчак. Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2019. Вип. 9. С. 18–22.*
6. Сучасна українська мова. Синтаксис: Підручник / За ред. О.Д. Пономаріва. Київ : Либідь, 1994. 256 с.
7. Андрухович Ю. Московіада. Роман жахів. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. 152 с.

Ермоленко С.І., Качмар В.С.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

КАТЕГОРІЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ З ЕСТЕТИЧНОГО БОКУ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТВОРАХ

Останнім часом велике значення в художніх творах письменники почали звертати на категорію заперечення з естетичного боку, а саме як сприймається заперечення мовцями. *Актуальність* дослідження категорії заперечення визначається ще й тим, що вона розглядається як з граматичного, так і з лексичного боку. Естетичні смаки формує художня література, а сучасна українська проза під впливом постмодернізму змальовує життя часто гротескно, не приховуючи вади окремих людей і гандж певних соціальних прошарків суспільства (мажори, безхатьки, олігархи).

Категорія заперечення вивчалася багатьма такими вченими, серед них М. Баган, І. Вихованець, С. Ермоленко та інші. *Метою* нашого дослідження є опис категорії заперечення з граматичного та лексичного боку, які формують естетичні смаки сучасного читача. Тому основні завдання дослідження полягають у тому, щоб описати різні класифікації категорії заперечення; вияснити основні естетичні смаки, які допомагає розкрити категорія заперечення у сучасних художніх текстах; визначити тенденції, які впливають на зміни заперечних конструкції в сучасному живому мовленні.

Найчастіше при визначенні категорії заперечення послуговуються незмінними заперечними словами *нема* (*немає*). Також при запереченні послуговуються заперечною часткою *ні* (*ані*). А також до заперечних конструкцій входить частка *не*. Мовознавець Іван Вихованець вказує на те, що «заперечним реченням найбільше подобається родовий відмінок іменників або займенників» [3, с. 11]. Напр., *Проте жодна хроніка тих часів не містить згадки про велику бурю...* [7, с. 7]; **Нема тіла, нема душі. Нема матерії. Нема німоти. Нема омани. Німе тіло. Німа душа. Німа матерія. Німий Немо. Німа омана. Ні. Не. Ні»** [8, с. 38]. Як бачимо, до заперечних категорій відносяться не тільки граматичні конструкції (*не, немає, ні*), а й лексичні (*жодна, німий, омана, Немо*).

«Навіть із цих речень помітно, що родовий відмінок привалює всередині свого заперечного речення із заперечними *не* або *ні*, а зовні, тобто в інших реченнях, – з називним і знахідним відмінками у стверджувальних реченнях» [3, с. 11]. За допомогою заперечних *не* у другому прикладі ми можемо спостерігати, як письменник Євген Лір створив асоціативний ряд речень, оформлених за допомогою анафори й алітерації, в яких повторюється звук *н*. Така синтаксична конструкція з естетично боку вказує нам на повну відсутність чогось в житті головного героя. З естетичного боку заперечні конструкції також треба вміти правильно будувати, щоб опонент міг адекватно зрегулювати на них. Напр., *Ти ненормальна! Ні, ти не просто ненормальна! Ти дуже ненормальна! Ти взагалі ненормальна! Як? От як ти до такого додумалася?* [10, с. 115] – письменниця Ольга Деркачова використала градацію до наростання «ненормальності» для того, щоб передати схвильований стан Іллі за головну героїню роману Терезу. Ілля шість раз використав у своєму монолозі заперечну категорію *ні* та *не*. Таким лексичним прийомом письменниці вдалося передати крайнє збудження від ситуації, яка склалася між героями роману.

Якщо посылатися на праці Мирослави Баган, то «утвердження функціонального підходу в мовознавстві посприяло залученню до аналізу всіх можливих способів реалізації того чи того значення. Зросла увага до лексичних виявів категорій із граматичною домінантою. Зокрема, це стосується категорії заперечення» [1, с. 11]. Мирослава Баган за функціональною ознакою поділяє категорію заперечення на такі види: лексеми, що функціонують як вторинні заперечні предикати; лексеми, що передають певний заперечний зміст; модально-заперечні слова, що реалізують ставлення чи волевиявлення на основі заперечення [1, с. 13].

Найширше категорія представлена в семантичній структурі дієслів: *заборонити, бракувати, опиратися, програвати, зіпсувати, помилятися, ігнорувати, ніяковіти* тощо. Друге місце посідають слова атрибутивної семантики – прикметники: *босий, уявний, дешевий, різний, мертвий* тощо. Вужче заперечення представляють прислівники: *наосліп, по-іншому, по-новому, впоперек, напризволяще* тощо. Серед іменників багато абстрактних, які через категорію заперечення вказують на несправжність, невідповідність чогось: *брехня, омана, міраж, вигадка, міф, містифікація, наклеп* тощо. Напр., *Чому ж він такий **нешчасний, скалічений та роззублений?*** [9, с. 51] – заперечення атрибутивної семантики, а саме невпевненості; *Все одразу стало напрочуд зрозумілим – білим, глибоким і **порожнім*** – заперечення атрибутивної семантики, а саме відсутності [12, с. 17]; *Білл не гавкав і не гарчав на великого чоловіка в темному одязі, не намагався **протистояти** і врятувати; лише підбрав кучого хвоста і задкував куди подалі в кущі; все, що маленький пес*

насмількувався **протиставити** злу – гарчати... – дієслова **протиставити**, **протистояти** вказують на протидію [12, с. 57].

Щодо фразеологізмів, які передають лексично заперечення, то Мирослава Баган поділяє їх на такі групи: 1) фразеологізми, що функціонують як предикати вторинної істинності оцінки; 2) фразеологізми, що є самодостатніми виразами певних комунікативних актів на основі заперечення; 3) фразеологізми, що містять заперечення у своєму значенні, яке виявляють у складі членованих синтаксичних одиниць [2, с. 69].

Напр., фразеологізми першої групи: *або пан, або пропав* – все або нічого; *сховати кінці у воду* – зникнути; *сходити нанівець* – нінащо. Фразеологізми другої групи: *нема куди очей діти*; *нема за що дякувати*; *не мовив жодного слова*; *не мала баба клопоту*; *немає пророка у своїй вітчизні*; *не нашого поля ягідка* тощо. Фразеологізми третьої групи: *нема приповідки без правди*; *не місце чоловіка красить, а чоловік місце*; *не обмочившись, рибку не ввіймаєш*; *не ти перший, не ти останній* [11].

Серед учених, яких цікавило це питання, і С. Єрмоленко, яка стверджує, що «лексико-граматичне вираження заперечення є продуктивним явищем, функціональні можливості якого помітно розширюються. Отже, заперечення можна розглядати і як лексичний троп – заперечний паралелізм» [4, с. 19]. С. Єрмоленко пропонує заперечні слова-речення, як і стверджувальні синтаксично нечленовані конструкції, поділяти «на слова-речення власне заперечні, такі, що виражають незгоду з чим-небудь висловленням, і слова-речення, що заперечують сказане самим мовцем» [4, с. 80]. Напр., у романі Братів Капранових «Паперові солдати» категорія заперечення виражає незгоду з кимось: – *Звідки дитина знає про безногого? Ти сказала? – Та ні, вона слід у лісі побачила, а потім біля ганку. Од дерев'яної ноги. Вона знає. У діда Генделя така, він ногу на першій війні втратив* [6, с. 6–7] – і виражає незгоду з мовцем: *Багато разів доводилося чути: Україні незалежність впала з неба, ми не воювали за неї, не платили своєю кров'ю... Даруйте, але хіба кров Ніла Хасевича, Грома, Гната і десятків та сотень тисяч загиблих у протистоянні з СРСР – це не справжня кров?* [6, с. 221].

Часто граматичні й лексичні форми заперечення можуть поєднуватися в одному синтаксичному цілому, напр.: *Несподівано до мене дійшло: що я не думала б, що не розуміла б, до чого би мала чи не мала претензій – це все не має значення. Нема. Помер. Не повернеш. Розкопуй могилу не розкопує. Кричи не кричи. Плач не плач. Зізнавайся тобі в коханні не зізнавайся. Нема тебе. Крапка* [10, с. 140]. Письменниця Ольга Деркачова втрату близької людини головною героїнею передала складним синтаксичним цілим із заперечним значенням, яке вона передала як граматично (12 слів-заперечень), так і лексично (два слова *помер, крапка* на означення смерті (невороття).

Отже, естетичні смаки у різних сучасних письменників досить різноманітні. Тому категорія заперечення тепер може розглядатися не лише на рівні речення, а й на рівні складного синтаксичного цілого. Окрім того, цю категорію нині мовознавці вивчають як з граматичного, так і лексичного боку. Поєднання первинної і вторинної номінації категорії заперечення робить художні тексти різноманітними, глибокими й цікавими. Напр., *Люди тікали від дощу за порожні столики* [13, с. 184]; *Марусю, ти – моя. Крапка* [13, с. 172]; *Ні... Коли стало нестерпно я все обірвала* [13, с. 168].

Категорія заперечення міститься у багатьох компонентах семантичної структури і має різну частиномовну належність: від дієслів, прикметників, прислівників до абстрактних іменників, модальних слів. Категорія заперечення передбачає реалізацію негації в структурі речення. На відміну від граматичних засобів негації, лексичні позбавлені універсальності, але уможливають функціональне специфічне вираження заперечного змісту, оминаючи нагромадження заперечних форм в одному реченні або тексті. З естетичного боку такі речення або висловлення стають позбавленими тавтології, тому сприймаються стрункими й більш зрозумілими для слухачів або читачів. Формування заперечного значення фразеологізму відбувається під впливом метафоризації лексеми на позначення руху назовні. Окрім того, часто лексеми в таких фразеологізмах передають надприродні сили, нісенітниця або парадокси, напр., *шукати вітру в полі* (не зловити); *шукати вчорашній день* (не повернути); *куди ворон і кісток не занесе* (нікуди); *любить як сіль в оці* (ніяк); *любить як собака цибулю* (ніяк); *у чоботах ходить, а босі сліди знати* (брехня) [11].

ЛІТЕРАТУРА

1. Баган М.П. Функціональні параметри лексико-граматичного заперечення в сучасній українській мові. *Українська мова: Науково-теоретичний журнал Інституту української мови Національної академії наук України*. 2010, №3. С. 11–19.
2. Баган М.П. Специфіка фразеологічної реалізації заперечення в українській мові. *Мовознавство: Науково-теоретичний журнал Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні та Українського мовно-інформаційного фонду НАН України*. 2010, №1, с. 68–75.
3. Вихованець І.Р. Улюблений відмінок заперечних речень. *Українська мова: Науково-теоретичний журнал Інституту української мови Національної академії наук України*. 2003, №2 (7). С. 47.
4. Ермоленко С.І., Каспер І.О. Функціональні параметри лексико-граматичного заперечення в сучасній українській мові. *Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. статей / відп. ред. О.Г. Хомчак*. Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2018. Вип. 8. С. 16–19.
5. Ермоленко С.І., Качмар В.С. Специфіка лексико-граматичних параметрів категорії заперечення в сучасній українській прозі. *Українська література в загальноєвропейському контексті: Збірник наукових праць*. Мелітополь, 2019. Випуск 2. С. 79–85.
6. Капранови Брати. Паперові солдати. Роман. Київ : Нора-Друк, 2019. 224 с.
7. Капранови Брати. Історія нашої церкви. Київ : Гамазин, 2018. 80 с.
8. Лір Євген. Підземні ріки течуть: оповідання. Київ : Вид-во Жупанського, 2018. 160 с.
9. Дашвар Люко. Біті є. Книга 2. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. 288 с.
10. Деркачова О. Дім Терези: роман. Брустурів : Дискурсус, 2018. 192 с.
11. Данилюк І.Г. Великий сучасний російсько-український та українсько-російський словник фразеологізмів та сталих виразів. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2009. 640 с.
12. Положий Є. Риб'ячі діти. Харків : Фоліо, 2014. 287 с.
13. Завара Сашко. Історія Хворого Розуму. Київ : Вид-во Жупанського, 2013. 88 с.